

BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONLARINI LOYIHALASHTIRISH VA INTERAKTIV YONDASHUVINI AMALIYOTGA JORIY QILISH.

Xo'jamberdiyeva Sarvinoz Keldiyarovna
*Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
Pedagogika fakulteti, Pedagogika va
o'qitish metodikasi kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, xalqaro baholash dasturlari asosida o'quvchilarda o'qish, tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, o'quvchilarda o'z faoliyatini mustaqil tashkil etish, o'zini-o'zi tahlil qilish asosida voqelikka ongli munosabatni qaror toptirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasida «jismanan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash» masalalari ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.*

Tayanch tushunchalar: *Boshlang'ich, ta'lim, muhit, loyihalashtirish, axborot, interaktiv yondashuvini amaliyotga joriy qilish, o'quv-metodik, ta'minot, isloh qilish, mustaqil, tashkil etish, o'zini-o'zi tahlil qilish.*

Аннотация: *В нашей республике особое внимание уделяется радикальной реформе сектора общего среднего образования, развитию грамотности в чтении и естественных науках среди учащихся на основе международных программ оценки. В частности, важно сформировать у учащихся способность к самостоятельной организации своей деятельности и осознанное отношение к реальности, основанное на самоанализе. Стратегия действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан определяет в качестве одной из приоритетных задач воспитание «физически здорового, духовно и интеллектуально развитого, самостоятельно мыслящего, преданного Родине и обладающего твердым взглядом на жизнь».*

Ключевые понятия: *начальное образование, образовательный, экологический, проектирование, информация, интерактивный подход к реализации, образовательно-методический, обеспечение, реформа, самостоятельность, организация, самоанализ.*

Abstract: *In our republic, special attention is paid to the radical reform of the general secondary education sector, the development of reading and scientific literacy among students based on international assessment programs. In particular, it is important to establish in students the ability to independently organize their activities and a conscious attitude to reality based on self-analysis. The strategy of actions for the further development of the Republic of Uzbekistan identifies the issues of "raising physically healthy, spiritually and*

intellectually developed, independently thinking, loyal to the Motherland, and with a firm outlook on life” as one of the priority tasks.

Key concepts: *Elementary, educational, environmental, design, information, interactive approach implementation, educational and methodological, provision, reform, independent, organization, self-analysis.*

Ta’limiy muhitda o’quvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish ularda shakllangan yoki maxsus shakllantirilgan ehtiyojlar asosida ta’limiy faoliyatini tashkil etish va faolligini rivojlantirishga, ya’ni axborotlar to’plash, tahlil qilish va ob’ektiv baholashda o’ziga xos ahamiyatga ega bo’lgan refleksiv ko’nikmalar shakllantirishga xizmat qiladi. O’quvchilarning ta’lim muhit faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish va muvofiqlashtirish asosida mazkur jarayonda ularning faolligini ta’minlash va rivojlantirish jarayonlarining samaradorligi o’quvchilarda refleksiv ko’nikmalar shakllantirish jarayonlarining natijaviyligini ifodalaydi.

Ta’limiy muhitda alohida e’tibor qaratilishi zarur bo’lgan omillardan biri o’quvchilar faolligini ta’minlashning samaradorligi ularda refleksiv ko’nikmalar shakllantirish jarayonlarining natijaviyligini ifodalashi bo’lsa, natijaviylik refleksiv ta’limiy muhitda o’quvchilarning faolligi, intellektual qobiliyatlarining rivojlanish darajasi, dunyoqarashining rivojlanishi, bilimi, ko’nikma va malakalari darajasining o’sishini belgilaydi. Shunday ekan, o’quvchilarda refleksiv ko’nikmalar shakllantirish jarayonlarida natijaviylik sub’ekt sifatida o’quvchilarning refleksiv faoliyati samaradorligiga bog’liq bo’lib, u belgilangan maqsadga erishish yo’nalishidagi xatti-harakatlar bilan qo’lga kiritilgan natijalar o’rtasidagi mutanosiblikni ifodalaydi, ya’ni natijaviylik refleksiv ta’limiy muhitda o’quvchilarning refleksiv faoliyati samaradorligining ko’rsatkichi sifatida xizmat qiladi.

Ta’limiy muhitda sub’ekt sifatida o’quvchilar faoliyatini muvofiqlashtirishning samaradorligi o’quvchilarda refleksiv ko’nikmalar shakllantirish jarayonlarida erishish mumkin bo’lgan natijalar bilan erishilgan natija o’rtasidagi mutanosiblikni ifodalashi bilan bir qatorda, o’quvchilarda refleksiv ko’nikmalar shakllantirish jarayonlarida natijaviylikni ta’minlash uchun quyidagi shartlarning bajarilish zaruriyatini belgilaydi:

O’quvchilarda ta’lim ko’nikmalar shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarida sub’ekt sifatida o’quvchilarning boshlang’ich tushunchalariga ilmiy va ob’ektiv yondashish; o’quvchilarda refleksiv ko’nikmalar shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarida sub’ektlar faoliyatini muvofiqlashtirish vositasi sifatida motivlarning o’ziga xos xususiyatlarini inobatga olish; o’quvchilarda refleksiv ko’nikmalar shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarida sub’ekt sifatida o’quvchilar faolligini ta’minlash uchun qulay vaziyatlarni vujudga keltiruvchi ijodiy-refleksiv ta’limiy muhitni shakllantirish;

Ta’limiy muhitda sub’ekt sifatida o’quvchilar faoliyatini muvofiqlashtirishning samaradorligi o’quvchilarda refleksiv ko’nikmalar shakllantirish jarayonlarida erishish mumkin bo’lgan natijalar bilan erishilgan natija o’rtasidagi mutanosiblikni ifodalashi bilan bir qatorda, o’quvchilarda refleksiv ko’nikmalar shakllantirish jarayonlarida natijaviylikni ta’minlash uchun quyidagi shartlarning bajarilish zaruriyatini belgilaydi:

O'quvchilarda ta'lim ko'nikmalar shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarida sub'ekt sifatida o'quvchilarning boshlang'ich tushunchalariga ilmiy va ob'ektiv yondashish; o'quvchilarda refleksiv ko'nikmalar shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarida sub'ektlar faoliyatini muvofiqlashtirish vositasi sifatida motivlarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish; o'quvchilarda refleksiv ko'nikmalar shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarida sub'ekt sifatida o'quvchilar faolligini ta'minlash uchun qulay vaziyatlarni vujudga keltiruvchi ijodiy-refleksiv ta'limiy muhitni shakllantirish;

Mazkur jarayonda motivlar yordamida o'quvchilarning irodaviy hattixarakatlarni vujudga keltiruvchi ta'sir samarali hisoblanadi va ularning refleksiv faoliyati samaradorligi motivlarning xususiyatiga bog'liq bo'ladi. O'quvchilarning irodaviy hatti-xarakatlarni vujudga keltiruvchi ta'sirning natijaviyligi o'z navbatida ularning refleksiv faoliyatini muvofiqlashtirish jarayonlarining samaradorligini ifodalaydi.

Yaxlit tizimni tashkil etuvchi o'quvchilarda ta'limiy ko'nikmalar shakllantirish va rivojlantirish jarayonlari komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini inobatga olish; o'quvchilarda refleksiv ko'nikmalar shakllantirish jarayonlarini tashkil etish va boshqarishga innovatsion tuzilishga ega bo'lgan murakkab pedagogik tizim sifatida yondashish; o'quvchilarda refleksiv ko'nikmalar shakllantirish jarayonlarida sub'ekt sifatida o'quvchilar faolligini ta'minlovchi, tanqidiy va tahliliy fikrlashga undovchi refleksiv yondashuvni joriy etish; o'quvchilarda refleksiv ko'nikmalar shakllantirish jarayonlarida shaxsga yo'naltirilgan ta'sirning o'ziga xos xususiyatlarini hamda mazkur jarayon sub'ektlari sifatida o'quvchilarning refleksiv faoliyatining ahamiyatini inobatga olish.

Demak, ta'lim muassasalarida shakllantiriladigan ta'limiy muhitda vujudga keladigan vaziyatlarga bog'liq holda mazkur jarayonlar samaradorligini o'rganish, tahlil qilish va takomillashtirishda innovatsion yondashuvlarni o'quvchilarda ta'limiy ko'nikmalar shakllantirish jarayonlarning samaradorligini oshirishning metodologik asoslari sifatida ko'rib chiqish o'ziga xos ahamiyatga ega.

Boshlang'ich ta'lim uchun ijtimoiy buyurtmaning asosiy ijrochisi boshlang'ich maktab o'qituvchisidir. O'qituvchilarning katta qismi boshlang'ich ta'lim jarayonida kompyuter va uning asosida yaratilgan texnologiyalardan foydalanish pedagogik ishlarni osonlashtirishi mumkin, bu o'quvchilarning rivojlanishi va ijtimoiylashuvi uchun muhimdir, deb hisoblashadi. Shu bilan birga, amaliy tajribani o'rganish shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish ommaviy hodisa emas. Sabablarga nafaqat hal qilinmagan tashkiliy va pedagogik muammolar, balki o'qituvchining standart tomonidan belgilangan vazifalarni hal qilishga, boshlang'ich sinflarda o'quv jarayonini axborotlashtirishga tayyor emasligi kiradi.

Ma'lum bo'lishicha, kompyuterdan foydalanish boshlang'ich ta'limning yangi sifatini ta'minlamaydi, bu o'quv jarayonini axborotlashtirishga qaratilgan. Sababi, ta'lim jarayonini axborotlashtirish sharoitida boshlang'ich ta'limning maqsadlariga qanday erishish mumkinligi, boshlang'ich maktab o'quvchilarini mazmuni, vositalari, tashkil etish shakllari, o'qitish va tarbiyalash uslublari va uslublaridagi zaruriy o'zgarishlar to'g'risida, o'qituvchining ushbu

o'zgarishlarni rejalashtirishga tayyorligini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida aniq fikrlarning yetishmasligi.

Ma'lum bo'lishicha, kompyuterdan foydalanish boshlang'ich ta'limning yangi sifatini ta'minlamaydi, bu o'quv jarayonini axborotlashtirishga qaratilgan. Sababi, ta'lim jarayonini axborotlashtirish sharoitida boshlang'ich ta'limning maqsadlariga qanday erishish mumkinligi, boshlang'ich maktab o'quvchilarini mazmuni, vositalari, tashkil etish shakllari, o'qitish va tarbiyalash uslublari va uslublaridagi zaruriy o'zgarishlar to'g'risida, o'qituvchining ushbu o'zgarishlarni rejalashtirishga tayyorligini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida aniq fikrlarning yetishmasligi.

Shu bilan birga, novator o'qituvchilar kasbiy faoliyatida axborot texnologiyalaridan foydalanishning ayrim yo'nalishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishda tajriba to'pladilar. Sababi, ta'lim jarayonini axborotlashtirish sharoitida boshlang'ich ta'limning maqsadlariga qanday erishish mumkinligi, boshlang'ich maktab o'quvchilarini ta'lim mazmuni, vositalari, tashkil etish shakllari, o'qitish va tarbiyalash uslublari va uslublaridagi zaruriy o'zgarishlar to'g'risida, o'qituvchining ushbu o'zgarishlarni rejalashtirishga tayyorligini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari asosiy omil b'oldi.

Shunday qilib, ko'p darajali ijtimoiy talab va boshlang'ich ta'limni rivojlantirish amaliyoti boshlang'ich maktabda o'quv jarayonini axborotlashtirishni har tomonlama o'rganish va amalga oshirishni taqozo etdi. Pedagogika fani o'quvchining bir qator o'ziga xos ta'lim qobiliyatlari va shaxsiyat xususiyatlarini rivojlantirishga o'qitishning yangi vositalari va usullarining ijobiy ta'sirining dalillarini qo'lga kiritdi. Boshlang'ich maktab o'qituvchilarini kasbiy faoliyatda axborot texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlashning mazmuni va texnologiyasini ishlab chiqildi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida axborot texnologiyalaridan foydalanish yosh o'quvchilarni texnologik tayyorlashning sifat jihatidan yangi holatiga olib keladi. O'qituvchilar faoliyatini "elektron vositalar" ta'sirida qayta tashkil etish integratsiya jarayonlari bilan birga olib boriladi. Axborot texnologiyalari vositalarini an'anaviy o'qitish vositalari bilan birlashtirish boshlang'ich sinf o'quvchilarining mehnat mashg'ulotlarini ma'lumot bilan birlashtirishga imkon beradi.

Boshlang'ich maktabda o'quv jarayonini axborotlashtirishni kompleks ravishda amalga oshirish nazariyasi va amaliyotidagi qiyinchiliklar ob'ektiv mavjud bo'lgan qarama-qarshiliklar bilan birga keladi: - axborotlashtirishni rivojlantirishga davlat investitsiyalarining kutilayotgan natijalari va boshlang'ich ta'lim amaliyotidagi haqiqiy o'zgarishlar o'rtasida; - boshlang'ich ta'limni axborotlashtirish zarurati va ushbu jarayonning nazariy jihatdan yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi o'rtasida; - boshlang'ich maktabdagi ta'lim jarayonining xususiyatlarini o'zgaruvchan boshlang'ich paradigmasi va mavjud ta'lim va tarbiya an'alariga muvofiq o'zgartirish zarurati o'rtasida; - boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanishga tayyorligi va uni shakllantirishning didaktik va uslubiy ta'minotining yetarli emasligi o'rtasida; - axborotlashtirish sharoitida o'zgarib turadigan ta'lim jarayoni natijalarini baholashda yangi yondashuvlarga ehtiyoj va ularni baholashning o'rnatilgan amaliyoti o'rtasida.

Boshlang'ich maktabda o'quv jarayonini axborotlashtirishni kompleks ravishda amalga oshirish nazariyasi va amaliyotidagi qiyinchiliklar ob'ektiv mavjud bo'lgan qarama-qarshiliklar bilan birga keladi: - axborotlashtirishni rivojlantirishga davlat investitsiyalarining kutilayotgan natijalari va boshlang'ich ta'lim amaliyotidagi haqiqiy o'zgarishlar o'rtasida; - boshlang'ich ta'limni axborotlashtirish zarurati va ushbu jarayonning nazariy jihatdan yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi o'rtasida; - boshlang'ich maktabdagi ta'lim jarayonining xususiyatlarini o'zgaruvchan boshlang'ich paradigmasi va mavjud ta'lim va tarbiya an'alariga muvofiq o'zgartirish zarurati o'rtasida; - boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanishga tayyorligi va uni shakllantirishning didaktik va uslubiy ta'minotining yetarli emasligi o'rtasida; - axborotlashtirish sharoitida o'zgarib turadigan ta'lim jarayoni natijalarini baholashda yangi yondashuvlarga ehtiyoj va ularni baholashning o'rnatilgan amaliyoti o'rtasida.

Aniqlangan qarama-qarshiliklarni bartaraf etish zarurati, boshlang'ich maktab o'quv jarayonini axborotlashtirishga kompleks yondashuvni nazariy asoslash, ishlab chiqish va o'quv amaliyotiga tatbiq etishni taqazo etadi. Boshlang'ich maktabda o'qituvchilarning axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishga tayyorligini shakllantirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Interaktiv metodning o'zi hozirgi kunda qanday ma'no anglatadi? Interaktiv (inglizcha INTERACTION anglatadi) metodlar- bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni yuqorida aytib o'tganimizdek, bir paytning o'zida ham pedagog ham o'quvchining birdek faoliyati tushuniladi. turadi Uning asosiy mazmuni ham, tarkibi ham shundan iboratdir. Interaktiv metodlar o'zining quyidagi o'ziga xos jihatlari bilan ajralib

1. Interfaol metodlar o'qituvchi va o'quvchining faol munosabati, bir
2. Interfaol metodlarning maqsadi bo'lmasin, o'qituvchi bilan o'quvchining o'zaro hamfikrligini ta'minlash.
3. Ushbu metodlar orqali o'quvchi qabul qilishni rivojlantirish, o'quvchilarni kel olishini ta'minlash kabilarni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Shunday qilib, hozirgi kunda interaktiv metodlarning quyidagi turlari mavjud:

1. Aqliy hujum.
  2. Jamoaviy o'qitish usuli.
  3. Kichik guruhlarda ishlash.
  4. O'yinli o'qitish.
  5. Muloqot metodi.
  6. Bumerang.
  7. Tarmoqlar metodi.
  8. Boshqaruv metodi va boshqalar.
- Bu metodlardan bir nechtasiga to'xtalib o'tishni joiz bildik. Bugungi kunda miya faoliyatining ish koeffitsientini oshirishga qaratilgan turli xil metodlar o'ylab topilmoqda. Vaholanki, olimlarning fikriga qaraganda, inson miyasining 7 % gina ishlar ekan, xolos. Eng avvalo, aqliy hujum metodiga to'xtalib o'tmoqchimiz. Chunki bu metod eng ommalashgan metodlardan biridir.

Bu metodning afzallik tomonlari quyidagicha:

1. O'quvchilarning ba'ri jalb qilinadi;
  2. O'zaro fikr almashish yuzaga keladi;
- Bu metod aqliy faollikni va ijodiy barkamollikni qolaversa, innovatsion g'oyalarni rivijlantirish, ularni yanada takomillashtirishda qo'l keladi. Avvalo, o'quvchilarni erkin fikrlashga chorlaydi, ularni erkin harakat qilishga, har qanday vaziyatdan o'z fikri orqali qiyinchiliklarsiz chiqib ketishga, turli xil davralarda o'zini odatdagidek boshqara olishga o'rgatadi.

Bu metodning afzallik tomonlari quyidagicha: 1. O'quvchilarning ba'ri jalb qilinadi; 2. O'zaro fikr almashish yuzaga keladi; Bu metod aqliy faollikni va ijodiy barkamollikni qolaversa, innovatsion g'oyalarni rivijlantirish, ularni yanada takomillashtirishda qo'l keladi. Avvalo, o'quvchilarni erkin fikrlashga chorlaydi, ularni erkin harakat qilishga, har qanday vaziyatdan o'z fikri orqali qiyinchiliklarsiz chiqib ketishga, turli xil davralarda o'zini odatdagidek boshqara olishga o'rgatadi.

Boshlang'ich ta'limda fanlardan dars beruvchi o'qituvchi haqiqiy ijodkor bo'lishi, ta'lim jarayonida o'quvchining mavzuni tinglash, anglash, erkin va mustaqil fikrlash, qiyoslash, farqlash, alohidaliklarga ajratish va tasnif qilishga yo'naltirilgan faoliyatini rag'batlantirishi, o'z fikri, g'oyalarini o'zgalarga yetkaza bilish ko'nikma va malakalarining shakllanishini nazorat qilishi, boshqarishi darkor. Shuningdek, u yoshlarning ahloqiy-ma'naviy tarbiyasi bilan shug'ullanishi, ularga sharqona muloqot odobi, milliy an'analarimizga hurmat, ona Vatanga muhabbat tuyg'usi kabi zaruriy xislatlarni singdira bilishi lozim.

O'quv mashg'ulotlarini yangi zamonaviy shakl va usullarda tashkil qilish, talabaparni dars jarayonida maqsadli boshqara olish, ayni kunda o'qituvchilik faoliyatining bosh mezoni deb qaralmoqda.

Boshlang'ich sinfda ta'lim samaradorligi ta'lim printsiplariga rioya qilish bilan birga ta'lim metodlari va usullarini to'g'ri tanlashga ham bog'liq.

Metod (yunoncha) - muayyan maqsadga erishish, aniq vazifani bajarish usuli, borliqni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish (bilish) usullari majmui.

Metod tushunchasining pedagogik ma'nosi bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantirish va ularni amaliyotda qo'llash demakdirю

Ta'lim metodlarini quyidagi turlarga bo'lib o'rganishni tavsiya etadi:

1. O'qituvchi faoliyati bilai bog'liq metodlar;
2. O'quvchi faoliyati bilan bog'liq metodlar.

Yuqorida sanab o'tilgan an'anaviy ta'lim metodlarini chuqur o'rganish, rivojlantirish va umumjahon ta'lim metodlariga yaqinlashtirishga urinish quyidagi natijalarni beradi:

1. Tayyor bilimlar bilan qurollantirish metodi:

- darslik va o'quv qo'llanmalariga asoslanish;
- ko'rgazmali didaktik vositalarga asoslanish.

2. Yo'naltiruvchi ta'lim metodi. O'quvchi faoliyatini bosqichli, tizimli yo'naltiruvchi (yozma va og'zaki) topshiriqlar asosida jadallashtirish.

3. Muammoli ta'lim metodi.

4. Ongli - verbal kognitiv ta'lim metodi. (Kashfiyot ta'lim metodi).

O'quvchilar yuqoridagi metodlar yordamida o'zi egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiradi, amaliy-ijodiy tatbiq bilan shug'ullanadi.

Tayyor bilimlar bilan qurollantirish metodi ta'lim tizimida eng qadimiy va sinalgan usullardan biri.

Bu metod bilan ishlashda o'qituvchi ortiqcha toliqmaydi: oldindan tayyor, o'quvchi uchun tushunarli holatga keltirilgan o'quv topshiriqlari va mashqlarni bajarishni tavsiya qiladi. O'quv-texnik vositalardan samarali foydalanadi.

Boshlang'ich ta'limda pedagogik tizimning tarkibiy elementi hisoblangan o'qitish metodi ushbu jarayonni natijasini-ya'ni mashg'ulotning maqsadini ta'minlashda muhim hisoblanadi. Mashg'ulotlar jarayonida pedagogik texnologiyalarning samarali joriy etilishi ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarning mustaqil faoliyat yuritishiga olib keladi.

Yuqoridagilardan xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, ta'limning barcha bo'g'inlarini shunday tashkil etish kerakki, u ta'lim oluvchilarga chuqur va asosli bilim berish bilan birga keng qamrovli fikrlashga o'rgatsin. Chunki ta'lim jarayonida o'quvchida mustaqil bilim olish ehtiyoji shakllanib borishi hozirgi kunning talabidir. Demak pedagogik texnologiyaning asosiy masalasi - ta'lim oluvchilarni bilimlarini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishni ta'minlashdan iborat.

ADABIYOTLAR:

1. B. Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. 2017.
2. R. Mavlonova, N. Voxidova, N. Raxmonkulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi 2010.
3. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. Darslik. –“A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi 2001.
4. Axmedova M. E. Pedagogika nazariyasi va tarixi(O'quv qo'llanma) – T.: Tafakkur bo'stoni, 2011.
5. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. Darslik. - Toshkent “Nodirabegim”. 2021. – 598 bet.